

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Кухарчук Тетяна Андріївна

УДК 371.124:5

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ
АДАПТАЦІЇ МОЛОДИХ ВЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН
ДО РОБОТИ В ШКОЛІ**

13.00.04 – “Теорія та методика професійної освіти”

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Тернопіль – 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник доктор педагогічних наук, професор
РОМАНИШИНА Людмила Михайлівна, Національна академія
Державної прикордонної служби України імені Богдана
Хмельницького, професор кафедри педагогіки і психології,
м. Хмельницький.

Офіційні опоненти доктор педагогічних наук, професор
СУЩЕНКО Тетяна Іванівна,
Класичний приватний університет, кафедра управління навчальними
зкладами та педагогіки вищої школи, професор кафедри,
м. Запоріжжя;

кандидат педагогічних наук, доцент
САВЧЕНКО Олена Павлівна,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
кафедра педагогіки вищої школи, завідувач,
м. Черкаси.

Захист відбудеться 29 січня 2009 року о ____ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.053.01 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка за адресою: 46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2, зала засідань.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2).

Автореферат розіслано 26 грудня 2008 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Чайка В. М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Соціально-економічні процеси у сучасному суспільстві детермінують підвищення вимог до професіоналізму фахівців усіх спеціальностей, особливо зазначене стосується вчителів. Формування особистості вчителя – це складний процес його становлення, зумовлений поєднанням багатьох соціально-педагогічних, психологічних і фізіологічних факторів. На сучасному етапі існує потреба підготовки вчителів, розвиток загальної і професійної культури яких відзначатиметься високим рівнем професійної компетентності. Такий вчитель зуміє повною мірою реалізувати поставлені перед ним завдання: підняти на новий рівень освіту і виховання молодого покоління, його підготовку до самостійного життя, на що вказано у “Національній доктрині розвитку освіти”.

Важливою умовою успішної роботи випускника ВНЗ педагогічного профілю є його адаптація (соціальна, соціально-психологічна та професійна) до умов шкільного середовища. Проблема адаптації – одна з найбільш складних міждисциплінарних проблем, яка охоплює різноманітні сфери діяльності людини: психолого-педагогічну (П. Анохін, Л. Кандибович, О. Мороз та ін.), соціально-економічну (А. Налчаджян та ін.) та медико-біологічну (І. Павлов, А. Ухтомський тощо).

Питання адаптації випускників педагогічних вищих навчальних закладів висвітлене у дослідженнях О. Назарової, М. Стурової, Ю. Бабанського, Н. Кузьміної, В. Сластьоніна, Т. Сущенко, Л. Хахули та ін. Труднощі, з якими стикаються вчителі у перші роки роботи, охарактеризовані у наукових працях В. Ащепкова, М. Будякіної, О. Савченко. В методичній літературі (Л. Романишина, В. Староста, А. Степанюк) до специфічних ознак підготовленості вчителів природничих дисциплін до роботи в школі належать: володіння комплексом знань про рослинний та тваринний світ і властивості речовин, про механізми найважливіших біологічних і хімічних процесів; наявність експериментальних навичок і вмінь, необхідних для розв’язування теоретичних і практичних завдань. Виходячи з цього, до особливостей адаптації молодих учителів дисциплін природничого циклу ми віднесли: вдосконалення вмінь формувати теоретичні і практичні знання учнів, методики проведення хімічного й біологічного експериментів, методики роботи на агроділянках; дотримання правил безпеки життєдіяльності; підвищення ступеня сформованості практичних умінь і навичок розв’язувати розрахункові та експериментальні задачі з хімії та біології.

Водночас у педагогічній науці відсутні системні дослідження з проблеми адаптації до роботи в школі молодих учителів природничих дисциплін. Актуальність дослідження підсилюється наявними суперечностями між: реальним змістом сучасної педагогічної освіти і вимогами, які висуваються державою до особистості вчителя і рівнем його професійної компетентності, а також

домінуванням теоретичного характеру підготовки над практичним. Актуальність проблеми, названі суперечності і можливість їхнього усунення зумовили вибір теми дисертаційного дослідження *“Організаційно-педагогічні умови адаптації молодих вчителів природничих дисциплін до роботи в школі”*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка з проблеми “Організація навчально-творчої діяльності з використанням сучасних освітніх, педагогічних та інформаційних технологій у системі неперервної освіти” (№ 0196U012548). Тема дисертаційної роботи затверджена Вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 2 від 26.10.2004 р.) та узгоджена у Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 10 від 21.12.2004 р.).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці організаційно-педагогічних умов адаптації молодих учителів природничих дисциплін до роботи в школі.

Для досягнення мети було сформульовано наступні **завдання**:

1) з'ясувати сутність поняття “професійна адаптація молодих учителів природничих дисциплін” та уточнити структуру й особливості професійної адаптації молодих учителів природничих дисциплін до роботи в школі;

2) виявити й конкретизувати критерії та показники рівнів адаптованості молодих учителів природничих дисциплін до роботи в школі, здійснити їхню діагностику;

3) розробити модель управління адаптацією до професійної діяльності молодих учителів природничих дисциплін;

4) визначити та експериментально перевірити організаційно-педагогічні умови адаптації молодих учителів природничих дисциплін до професійної діяльності.

Об'єкт дослідження – адаптація молодих учителів до роботи в школі як компонент їхнього професійного становлення.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні умови забезпечення професійної адаптації молодих учителів природничих дисциплін в шкільному середовищі.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: теорія наукового пізнання, основні закони та принципи діалектики, положення філософії, психології й педагогіки про особистість, системний підхід до опису явищ об'єктивної дійсності, професійної підготовки вчителів, концептуальні положення психолого-педагогічних підходів до управління адаптацією молодих учителів природничих дисциплін, а також нормативні документи в галузі освіти. Теоретичною основою дисертації є наукові положення і висновки щодо: готовності молодих

педагогів до педагогічної діяльності в цілому (М. Дяченко, Л. Кандибович, А. Степанюк, Є. Шаїн), структури професійної адаптації молодих учителів (А. Маркова, Н. Єршова, С. Овдій), етапів їхньої професійної адаптації (С. Гура, О. Мороз, Н. Свиридов, Р. Хмелюк), факторів, які впливають на професійну адаптацію (С. Хомочкіна, А. Фролов, Г. Матушанський), труднощів, з якими стикаються молоді вчителі (Л. Кандибович, Н. Кузьміна), особливостей реалізації навчальної програми з хімії та біології (О. Грабецький, Т. Назарова, Ю. Плетнер, В. Полосін, Л. Цветков), методики розв'язування розрахункових задач (Н. Буринська, Г. Балл, Л. Романишина, В. Староста, Л. Фрідман, О. Ярошенко).

Для вирішення поставлених завдань використано комплекс **методів дослідження**. *Теоретичні*: аналіз, синтез та узагальнення психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження, що дало змогу уточнити зміст базових понять дослідження; порівняння, класифікація емпіричних даних, за допомогою яких було визначено стан готовності молодих учителів природничих дисциплін до роботи в школі; моделювання – з метою побудови моделі управління адаптацією молодих вчителів до роботи в школі. *Емпіричні*: педагогічне спостереження, анкетування, інтерв'ювання, бесіди, опитування, тестування, дискусії, експертні оцінки, самооцінки, узагальнення незалежних характеристик, педагогічний експеримент – для констатації стану предмета дослідження та якісного і кількісного аналізу його результатів. *Методи математичної статистики* – для аналізу та узагальнення отриманих результатів експерименту.

Експериментальна база та етапи досліджень. В експерименті брали участь молоді вчителі хімії та біології Рівненської, Волинської, Київської та Житомирської областей. Дослідно-експериментальною роботою на різних етапах було охоплено 405 молодих учителів хімії та біології, а також 125 кваліфікованих учителів природничих дисциплін. Експериментальна апробація результатів дослідження здійснювалася при управлінні освіти Рівненського міськвиконкому, у загальноосвітніх навчальних закладах м. Рівного (Навчально-виховне об'єднання № 12, Рівненський міський природничий ліцей “Елітар”, Рівненська українська гімназія), з молодими вчителями школи молодого вчителя природничих дисциплін при Рівненському, Волинському, Київському і Житомирському обласних інститутах післядипломної педагогічної освіти.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що:

- уперше визначено сукупність організаційно-педагогічних умов адаптації молодих учителів природничих дисциплін до роботи в школі (спрямування педагогічної діяльності молодих вчителів на усвідомлення цілей адаптації; функціональне педагогічне управління адаптацією молодих учителів природничих дисциплін; реалізація особистісно-орієнтованого підходу до організації процесу адаптації, системність в організації професійної адаптації вчителів природничих дисциплін) та розроблено модель управління професійною адаптацією, складовими якої є: мета,

види адаптації, принципи, функції, напрями, компоненти (інтегративно-особистісний, предметно-діяльнісний, самоактуалізаційний, регульовально-технологічний); особливості адаптації вчителів природничих дисциплін, етапи адаптації (формувальна і розгорнута адаптації, професійне становлення), результат;

- виявлено і конкретизовано професійні та індивідуально-психологічні критерії (професійна майстерність, стійкість мотивації, зростання впевненості у майстерності) та показники адаптованості молодих учителів природничих дисциплін до роботи в школі;

- з'ясовано сутність поняття “професійна адаптація молодих учителів природничих дисциплін” та уточнено структуру й особливості професійної адаптації (удосконалення вмінь формувати теоретичні і практичні знання учнів, методики проведення хімічного і біологічного експерименту, методики роботи на агроділянках; дотримання правил безпеки життєдіяльності; підвищення ступеня сформованості практичних умінь і навичок розв’язувати розрахункові та експериментальні задачі).

Подальшого розвитку набув операційний зміст експериментальних умінь, які повинен опанувати вчитель природничих дисциплін у процесі професійної діяльності.

Практичне значення проведеного дослідження полягає у впровадженні в практику роботи обласних управлінь освіти та системи післядипломної педагогічної освіти організаційно-педагогічних умов і моделі управління адаптацією молодих учителів природничих дисциплін до роботи в школі, удосконаленні операційного змісту експериментальних умінь; підготовці практичних рекомендацій для вчителів.

Результати дослідження впроваджені у роботу управління освіти Рівненського міськвиконкому на базі навчально-виховного об’єднання № 12, Рівненського міського природничого ліцею “Елітар”, Рівненської української гімназії (довідка № 07-902 від 22.05.2007 р.), у навчально-виховний процес Рівненського інституту післядипломної освіти (довідка № 248 від 25.04.2007 р.), Київського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів (довідка № 158 від 23.05.2007 р.), Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 01-186/11 від 15.05.2007 р.), Житомирського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 425 від 30.05.2007 р.).

Вірогідність результатів дослідження забезпечується методологічною обґрунтованістю його вихідних положень, використанням комплексу взаємодоповнювальних методів, які адекватні меті, об’єкту, предмету і завданням дослідження, поєднанням кількісного та якісного аналізу експериментальних даних, репрезентативністю вибірки респондентів, застосуванням методів математичної статистики й обговоренням отриманих результатів на науково-практичних конференціях.

Особистий внесок здобувача. Всі сформульовані у дисертації наукові положення, висновки і пропозиції є науковим доробком автора. У навчально-методичних посібниках у співавторстві з О. Назарчук і Н. Гусарук дисертанткою розроблені тексти завдань для учнів I, II і III рівнів складності. У статті, написаній у співавторстві з Л. Романишиною, особистим внеском автора є обґрунтування питання про шляхи адаптації молодих учителів до роботи в школі.

Апробація результатів дисертаційної роботи. Основні положення та результати дослідження обговорено на конференціях: міжнародних – “Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми” (м. Вінниця, 2004), “Інноваційні підходи до підготовки педагогічних кадрів у контексті Болонського процесу” (м. Чернівці, 2005); всеукраїнських – “Шкільна екологічна освіта: проблеми та шляхи розв’язання” (м. Київ, 2001), “Підготовка вчителя в умовах модернізації загальноосвітньої школи” (м. Мукачево, 2005), “Сучасні тенденції та перспективи розвитку освіти і науки у вищих навчальних закладах України” (м. Хмельницький, 2006).

Про отримані результати та висновки роботи доповідалося на обласних семінарах, науково-практичних і науково-теоретичних конференціях для методистів районних та міських методкабінетів, вчителів хімії та біології Рівненської області, слухачів курсів підвищення кваліфікації при РОІППО, міських методичних об’єднаннях для вчителів хімії та біології.

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження відображено у 10 публікаціях (7 одноосібних), з них: 6 – у фахових виданнях України, 2 – у фахових збірниках матеріалів конференцій; 2 навчально-методичні посібники (у співавторстві).

Структура дисертаційної роботи. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (292 найменування на 25 сторінках), 12 таблиць, 22 рисунків. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 222 сторінки, з яких основний зміст викладено на 196 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано вибір теми та її актуальність, визначено об’єкт, предмет, мету і завдання дослідження, методи дослідження; розкрито наукову новизну і практичне значення роботи; подано відомості про експериментальну базу, апробацію та впровадження результатів дослідження.

У першому розділі “**Адаптація молодих учителів до роботи в школі як педагогічна проблема**” розглянуто питання про дефініції основних понять дослідження, процес адаптації як педагогічну проблему, особливості практичної підготовки молодих педагогів природничих дисциплін до професійної діяльності та рівень готовності молодих учителів до такої діяльності.

Упродовж XIX – XX сторіч проблема адаптації поступово вийшла за межі еволюційної теорії та загальної біології й стала однією з провідних тем медицини, педагогіки, соціології, соціальної психології та інших наук. З розвитком науки поняття адаптації стає міждисциплінарним, інваріантним для багатьох наук. Науковці виокремлюють такі види адаптації: біологічна, психологічна, професійна, соціальна (В. Давидович, В. Колесов). Основну увагу приділено соціальній та професійній адаптації, найважливішій у ракурсі аналізованої проблеми. Професійна адаптація – це складний процес взаємодії особистості з конкретним середовищем професійної діяльності, результатом якого є опанування професією, формування необхідних професійних якостей особистості й позитивна трансформація середовища адаптації (О. Мороз).

Під професійною адаптацією вчителя природничих дисциплін загально навчальних закладів ми розуміємо процес пристосування педагога у початковий період професійної діяльності до особливостей місця роботи та організації праці в хімічному і біологічному кабінетах, на агроділянці, внаслідок чого відбувається опанування ним специфіки фахової діяльності.

З'ясовано, що фахове становлення вчителя відображає процес його розвитку, починаючи від педагогічної освіти крізь адаптацію до професійної зрілості. Результати вивчення сутнісних характеристик процесу професійного становлення педагогічних працівників дали змогу виділити низку його компонентів: інтегративно-особистісний (визначає формування системи професійно важливих якостей); регулювально-технологічний (характеризує освоєння діяльності на професійному рівні); предметно-діяльнісний (відображає нормативно-предметний і предметно-творчий характер засвоєння основ професійної діяльності); самоактуалізаційний (забезпечує постійне прагнення до подолання нових особистісних і діяльнісних рубежів). У процесі дослідження з'ясовано, що професійне становлення молодого вчителя детерміноване такими чинниками: індивідуальним розвитком особистості молодого вчителя, соціально-психологічними та соціальними факторами (О.Мороз).

Процес адаптації передбачав декілька етапів. На першому етапі проводились співбесіди з методистами, які опікуються вчителями певного фаху, а також з потенційними претендентами на посаду вчителя. Під час співбесіди заповнювались анкети для педагогічного працівника, проводилась письмова робота за відповідними запитаннями або тестові завдання з фаху та методики викладання навчальних фахових дисциплін. За результатами виконання завдань з'ясовувався рівень володіння методикою викладання предмета, вміння фахівця висловлювати думки, здатність до творчості. Встановлено, що випускники, які виконали 56 – 100 % завдань, мають високий рівень готовності до роботи в школі, 31 – 55 % завдань – середній рівень готовності, 12 – 30 % завдань – низький рівень готовності. Основний тип труднощів мав дидактичний характер, пов'язаний з вирішенням різноманітних проблем у навчанні.

На констатувальному етапі експерименту було визначено домінантні труднощі молодих учителів, які умовно розподілено за такими групами: визначення ступеня розвитку мислення учнів, сформованість навичок навчальної праці із слабо встигаючими та обдарованими учнями; опанування нових програм з теоретичного і практичного курсу біології та хімії; невміння подолати конфлікти. Визначено, що про професійну адаптацію як базову компоненту початківці мають уявлення на інтуїтивному рівні. Вони відчують труднощі щодо дидактики, методики виховної роботи (64,6 %); вважають відсутність наставника-фахівця складною проблемою (81,3 %); мають на теперішньому етапі вчителя-наставника (80 %), але відзначають, що його допомога є формальною (75 %). Спостереження за роботою молодих учителів дали змогу класифікувати помилки та недоліки в роботі, які вони допускають: переоцінка молодим фахівцем своїх сил і можливостей; недостатня загальна підготовка молодого вчителя до самостійної роботи; недостатній рівень вихованості й загальної культури; невміння налагоджувати дружні взаєностосунки з учнями, учителями; недостатня сформованість практичних умінь організувати роботу в кабінетах хімії та біології, на агроділянках та розв'язувати розрахункові й експериментальні задачі. Отримані результати сприяли визначенню плану формувального експерименту.

У другому розділі **“Обґрунтування і реалізація організаційно-педагогічних умов адаптації молодих учителів природничих дисциплін до роботи в школі”** розглянуто питання впровадження та впливу організаційно-педагогічних умов на процес адаптації вчителів, розглянуто дієвість моделі управління адаптацією молодих учителів природничих дисциплін до роботи в школі, представлено результати експериментальних досліджень та їхній аналіз.

Організаційно-педагогічні умови адаптації тлумачимо як комплекс адміністративних заходів та педагогічних обставин, без яких такий процес неможливий. Серед організаційно-педагогічних умов виділено: спрямування педагогічної діяльності молодих вчителів на усвідомлення цілей адаптації; функціональне педагогічне управління адаптацією молодих вчителів; особистісно-орієнтований підхід до організації процесу адаптації; системність в організації професійної адаптації вчителів природничих дисциплін.

Спрямування педагогічної діяльності молодих учителів на усвідомлення цілей адаптації. До заходів, що забезпечують реалізацію такої умови, належить практична реалізація усіх постанов адміністративного управління, що передбачає планування заходів з адаптації молодих учителів, організацію цілеспрямованого процесу адаптації, контроль та облік адаптованості вчителів-початківців, а також аналіз ефективності реалізації всіх управлінських функцій. Реалізація умови здійснювалась шляхом проведення вступної атестації, анкетування, розроблення плану самоосвіти, цілеспрямованого самоконтролю і контролю з боку наставників-методистів.

Функціональне педагогічне управління адаптацією молодих вчителів до роботи в школі. На основі класифікації функцій управління (Ю. Конаржевський) розроблено схему управління адаптацією молодих учителів, яка базується на єдності педагогічного аналізу, планування, організації, контролю і регулювання. Таке управління здійснювалось завдяки: інтеграції дій з урахуванням особливостей управлінського процесу, попереджувальному характерові контролю, поєднанню контролю з наданням практичної допомоги молодим учителям у формі співпраці з наставниками, участі в роботі школи молодого вчителя природничих дисциплін, фахових семінарів, вивчення передового досвіду роботи вчителів хімії та біології, консультаціям у методкабінеті, участі в роботі методоб'єднань, семінарів-практикумів, роботі в динамічних групах.

Реалізація особистісно-орієнтованого підходу як специфічної діяльності передбачала створення оптимальних умов для професійної адаптації молодих учителів, забезпечення психолого-педагогічної підтримки з боку соціально-психологічної служби. Найбільш ефективними, технологічно доступними для адаптації до роботи в школі виявилися: систематичний моніторинг важливих моментів життя й діяльності молодих учителів, діагностика їхнього особистісного розвитку на найближчу перспективу; соціально-педагогічна інтерпретація особистісних якостей і особливостей молодих фахівців; емпатійне прийняття молодих колег, вияв толерантності до їхніх окремих недоліків і помилок на початковій стадії роботи; спільне з психологом проектування особистісної траєкторії розвитку молодого вчителя; виявлення життєвих, матеріальних, особистих проблем молодих учителів і надання можливої допомоги у їх розв'язанні.

Системність в організації процесу професійної адаптації вчителів природничих дисциплін. Під час планування було взято до уваги принципи організації роботи з молодими вчителями: демократизації й гласності; системності і неперервності; реальності й економічності. До основних напрямів адаптації вчителя належить комплекс методологічних, педагогічних, методичних, культурологічних проблем: методологічна та теоретична підготовка вчителя (І. Жерносек); підготовка вчителів за окремими методиками; різні види підготовки (педагогічна, психологічна, загальнокультурна, загальнотехнічна). Системність у роботі реалізувалась за допомогою різних форм роботи, спрямованих на удосконалення професійної компетентності вчителів. Серед визначальних виділено: семінари (“Підвищення інтересу до вивчення хімії і біології”, “Засоби формування інтелектуальних умінь учнів на уроках хімії та біології”, “Методичне забезпечення та організація роботи з обдарованими учнями”, “Нові інформаційні технології навчання в навчально-виховному процесі з хімії та біології”); декадниги фахової та методичної майстерності; участь у засіданнях методоб'єднань, у педагогічних читаннях, відвідування школи молодого вчителя (“Навчально-виховний процес із хімії та біології”, “Сучасний кабінет хімії та біології”, “Попередження травматизму учнів при роботі в кабінеті хімії та біології”, “Вимоги до сучасного

уроку хімії та біології”, “Новини педагогічної та наукової літератури з природничих дисциплін”). Усі заходи проводились відповідно до плану роботи методичних кабінетів.

Визначальним для реалізації професійної адаптації вчителів є власне організація цього процесу. Вивчення проблеми професійної адаптації молодих учителів біології і хімії забезпечило можливість виділити три етапи такої роботи: початковий (формальна адаптація), під час якого відбувається “входження” фахівця у педагогічний колектив, зіставлення рівня готовності до роботи з результатами практичної діяльності в умовах конкретного навчального закладу; розгорнута адаптація (початок формування свого власного “Я” в педагогічній праці, початок формування майстерності); професійне становлення (становлення вчителя у педагогічному колективі на основі достатнього рівня самостійності й сформованих поглядів на професію, педагогічна творчість, формування особистого “педагогічного стилю” та авторитету). Усе представлене вище відображено у моделі управління адаптацією молодих учителів природничих дисциплін до роботи в школі (рис.1).

На першому етапі основну роль відводимо наставникові, який реалізує такі основні функції: професійно-освітню, виховну, вплив авторитету наставника, самоосвітню. Виявлено, що однією з найрезультативніших форм роботи з молодими фахівцями є організація міської та обласної шкіл молодого вчителя хімії та біології. Завданнями школи молодого вчителя природничих дисциплін визначено такі: забезпечення потреб молодих учителів у безперервній освіті; сприяння формуванню індивідуального стилю творчої діяльності педагогів; допомога молодим учителям щодо впровадження сучасних педагогічних підходів, передових педагогічних та інформаційних технологій в освітній процес. Основними шляхами вирішення названих завдань були організація і проведення на належному рівні методичної роботи з педагогічними кадрами, зміст якої передбачав: глибоке вивчення і практичну реалізацію програм і підручників, розуміння їхніх особливостей і необхідності виконання з позиції формування національної школи; удосконалення методики викладання хімічних і біологічних дисциплін, проведення відкритих уроків, використання наочних посібників, дидактичних матеріалів; практичне застосування методів активізації навчальної діяльності учнів; систематичне інформування про нові методичні рекомендації, публікації про зміст і методи навчально-виховної роботи, вивчення державних нормативних документів; упровадження досягнень психології, педагогіки, окремих методик та передового педагогічного досвіду.

Другий етап передбачав поглиблення знань молодих учителів з теорії навчання і виховання, психологічне вивчення школярів, удосконалення методики проведення уроків, добір необхідних матеріалів, методичного забезпечення, письмове оформлення, фіксування своїх дій, вивчення передового досвіду у викладанні природничих дисциплін, організаційно-педагогічну і психологічну підготовку до виконання функцій класного керівника, самоаналіз та самоосвіту, професійну самовиховну діяльність. Ефективною формою роботи з молодими вчителями були консультації у міському методичному кабінеті, зміст яких визначався з урахуванням спеціальності молодих учителів, рівня їхньої підготовки, запитів, а також труднощів, з якими вони стикаються. Індивідуальні та колективні консультації проводилися згідно з графіком, відомим у всіх школах міста. Результативною у ракурсі окресленої проблеми була організація методистами управління освіти Рівненського міськвиконкому декадника “Надія”, під час якого проводились різні заходи: відвідування у молодих учителів відкритих уроків і позакласних заходів; проведення ділових та інтелектуальних ігор, “круглих столів”, диспутів; завершувався декадник святом для молодих педагогів - “Надія”. З’ясовано, що важливим у роботі з молодими вчителями є заохочення, використання моральних стимулів – колективних та особистих (подяки, грамоти, подарунки, надання додаткових днів відпочинку під час канікул).

Третій етап – це навчання на курсах підвищення кваліфікації та залучення вчителів до інноваційної діяльності. З цих позицій методичні відділи управління освіти Рівненського,

Житомирського та Волинського міськвиконкомів будували методичну роботу з учителями хімії та біології навчальних закладів міста за такими запропонованими у роботі вимогами: цілеспрямований та обґрунтований вибір змісту методичної роботи на діагностичній основі; визначення чіткої структури методичної роботи для підвищення рівня педагогічної майстерності; створення умов для розвитку творчого потенціалу кожного вчителя; взаємозв'язок методичної роботи з самоосвітою, атестацією вчителів і курсовою підготовкою; демократичний стиль управління (на основі врахування індивідуальних особливостей запитів учителів, змісту й форм підвищення педагогічної майстерності).

Упродовж кількох останніх років нами якісно змінено зміст методичної роботи з педагогічними кадрами для надання молодим вчителям конкретної допомоги у готовності до інноваційної діяльності, підвищенні якості уроку та інших форм навчання, що знайшло своє відображення в обґрунтуванні організаційно-педагогічних умов адаптації молодих учителів. Підвищення рівня їх професійної майстерності здійснювалося також шляхом: участі в різних видах науково-методичної роботи, самоосвіти і творчих пошуків, що забезпечило позитивні результати дослідження. Визначено, що у відповідальний період становлення молодих учителів важливою є допомога педагогічного колективу, керівника школи, методиста міського методичного кабінету, старшого колеги, керівника школи молодого вчителя.

Для проведення експерименту було сформовано контрольні та експериментальні групи за загальноприйнятими правилами. Визначення рівня готовності молодих учителів до професійної адаптації відбувалось згідно з обраними критеріями та компонентами: вміння аналізувати, систематизувати, порівнювати інформацію з різних галузей науки, вирішувати ситуації професійного характеру, вміння проводити хімічний і біологічний експерименти; вільне сприймання й добір потрібної інформації з різних джерел, зокрема з мережі Internet. Робота в КГ проводилась за усталеною методикою. В ЕГ процес адаптації організовувався відповідно до організаційно-педагогічних умов та моделі управління адаптацією молодих учителів природничих дисциплін.

Під час проведення формуального експерименту ціннісні орієнтації молодих учителів було спрямовано на саморозвиток та формування переконаності у самоцінності педагогічної професії і педагогічної діяльності. У такому ракурсі важливим моментом виявилася характеристика молодими вчителями найбільш позитивних ознак педагогічної професії, їхня оцінка власних професійних перспектив. Результати анкетування з питань ставлення до роботи за період експерименту показали позитивні зміни у показниках за 2002 та 2006 роки: можливість принести користь (15 % проти 10 %); оплата праці (3 % проти 7 %); творчий характер діяльності (24 % проти 18 %); вільний час (6 % проти 2 %); складність праці вчителя (4 % проти 18 %); інтелектуальний характер праці (16 % проти 12 %); задоволення професією (15 % проти 12 %). Під

час дослідження спостережено також зміни у підходах молодих учителів до розв'язування розрахункових задач з хімії та біології: у більшості з них уміння навчати учнів розв'язуванню розрахункових задач з хімії сформувалися переважно завдяки самоосвіті (65 %). Важливу роль у формуванні навчальних умінь відіграли семінари-практикуми, які організовувалися методистом управління освіти, досвідченими вчителями (27 %), і лише незначна частина молодих вчителів (8 %) визначальним чинником назвали навчання у ВНЗ.

За динамікою результатів задоволення вчителів професією зроблено висновок про ефективність запропонованої моделі управління адаптацією молодих учителів природничих дисциплін. Відсоток учителів, задоволених професією, за період експерименту збільшився на 13 %, а незадоволених – зменшився на 4 %.

Вивчення рівнів сформованості компонентів професійної адаптації підтвердило ефективність запропонованих організаційно-педагогічних умов. В ЕГ високий рівень сформованості професійної адаптації мали 38,54 % молодих учителів за інтегративно-особистісним компонентом, а низький – за предметно-діяльнісним (6,84 %). У КГ усі показники значно нижчі. Найбільша кількість молодих учителів контрольних та експериментальних груп мала середній і високий рівень сформованості професійної адаптації за всіма компонентами проти низького і середнього на початку експерименту.

На основі рівнів сформованості компонентів професійної адаптації розраховано рівні сформованості професійної адаптації, які є інтегрованим показником (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка рівнів сформованості професійної адаптації молодих учителів під час формувального експерименту

Етапи	Групи	Рівні сформованості професійної адаптації		
		Високий	Середній	Низький
Початок	КГ (205 вч.)	4,39(9 вч.)	23,41(48 вч.)	72,20(148 вч.)
	ЕГ (200 вч.)	4,00(8 вч.)	24,50(49 вч.)	71,50(143 вч.)
Закінчення	КГ (203 вч.)	15,42(31 вч.)	36,81(76 вч.)	47,76(96 вч.)
	ЕГ (199 вч.)	30,16(60 вч.)	57,78(115 вч.)	12,06(24 вч.)

Кількість молодих учителів з високим рівнем в ЕГ збільшилась у 7,54 рази, а з низьким – зменшилась у 5,92 рази. Бесіди з вчителями, аналіз результатів педагогічної діяльності після закінчення експерименту дали підстави стверджувати, що молоді вчителі вважають запропоновану модель управління адаптацією молодих вчителів: ефективною – 78,57 %, малоефективною – 21,43 %. Кожен з молодих учителів відмітив корисність проведеної роботи, 96,43 % з них

визначають участь молодого фахівця у заходах, що проводяться у загальноосвітніх навчальних закладах міста та області, обов'язковою.

Результати досліджень підтвердили ефективність визначених організаційно-педагогічних умов професійної адаптації молодих вчителів до роботи в школі.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дослідженні здійснено аналіз і синтез основних положень проблеми професійної адаптації молодих вчителів природничих дисциплін, визначено її особливості і розглянуто вплив організаційно-педагогічних умов на ефективність процесу адаптації вчителів до роботи в школі.

1. Результати аналізу наукових джерел з проблеми дослідження і практики підготовки фахівців свідчать, що на сучасному етапі у вищих навчальних закладах не сформувалася цілісна система цілеспрямованого формування готовності молодих учителів природничих дисциплін до професійної діяльності. Під професійною адаптацією вчителя природничих дисциплін загальноосвітніх навчальних закладах ми розуміємо процес пристосування педагога у початковий період професійної діяльності до особливостей місця роботи та організації праці в хімічному і біологічному кабінетах, на агроділянці, внаслідок чого відбувається опанування ним специфіки фахової діяльності. До особливостей адаптації вчителів природничих дисциплін належать: удосконалення вмінь формувати теоретичні і практичні знання учнів, методики проведення хімічного і біологічного експерименту, методики роботи на агроділянках; дотримання правил безпеки життєдіяльності; підвищення ступеня сформованості практичних умінь і навичок розв'язувати розрахункові та експериментальні задачі. На основі результатів констатувального експерименту визначено, що більшість молодих учителів мають низький рівень готовності до професійної діяльності, лише біля 50 % молодих учителів можна вважати готовими до роботи в загальноосвітніх навчальних закладах.

2. З'ясовано сутність і зміст компонентів професійної адаптації молодих вчителів до роботи в школі: інтегративно-особистісний (визначає формування системи професійно важливих якостей); регулювально-технологічний (характеризує освоєння діяльності на професійному рівні); предметно-діяльнісний (відображає нормативно-предметний і предметно-творчий характер засвоєння основ професійної діяльності); самоактуалізаційний (забезпечує постійне прагнення до подолання нових особистісних і діяльнісних рубежів, стимулює перехід потенційних здібностей фахівця в реальні).

3. Виявлено і конкретизовано критерії та показники визначення рівня адаптованості молодих учителів до роботи в школі: професійні (динаміка успішності й дисципліни; продуктивна взаємодія з учнями та їхніми батьками; безконфліктна, партнерська співпраця з колегами; ріст професійної майстерності, ділової, професійної і соціальної активності; задоволення вибраною

професією і своєю практичною діяльністю) та індивідуально-психологічні (стійкість мотивації діяльності; відсутність страху перед класом і учнями; психологічний комфорт у педагогічному колективі; ріст упевненості в своїх професійних можливостях і результатах діяльності; стійка працездатність; корекція особистих якостей).

4. Визначено та експериментально перевірено ефективність організаційно-педагогічних умов проведення успішної адаптації молодих учителів: спрямування педагогічної діяльності молодих вчителів на усвідомлення цілей адаптації (забезпечувалась шляхом проведення вступної атестації, анкетування, розроблення плану самоосвіти, цілеспрямованого самоконтролю і контролю з боку наставників-методистів); функціональне педагогічне управління адаптацією молодих учителів природничих дисциплін (передбачає забезпечення взаємозв'язку функцій управління адаптацією молодих вчителів на основі їхньої єдності: педагогічний аналіз, планування, організація, контроль і регулювання); реалізація особистісно-орієнтованого підходу до організації процесу адаптації (відбувається через систематичний моніторинг діяльності молодих учителів, діагностику їхнього особистісного розвитку; соціально-педагогічну інтерпретацію особистісних якостей молодих фахівців; спільне з психологом проектування особистісної траєкторії розвитку та професійного становлення вчителя, виявлення життєвих, матеріальних, особистих проблем молодих вчителів і надання можливої допомоги у їх розв'язанні); системність в організації професійної адаптації вчителів природничих дисциплін (включає методологічну та теоретичну підготовку вчителя за окремими методиками; різні види підготовки: педагогічна, психологічна, загальнокультурна, загальнотехнічна), що сприяло підвищенню ефективності та інтенсивності професійної адаптації молодих вчителів до шкільного середовища.

5. За результатами досліджень розроблено й теоретично обґрунтовано модель управління професійною адаптацією молодого вчителя природничих дисциплін до роботи в школі, яка передбачає наявність таких складових: мета, принципи, функції, напрями методичної роботи, компоненти, особливості адаптації вчителів природничих дисциплін, етапи забезпечення успішної адаптації (формувальний, розгорнутий та професійного становлення), критерії рівнів професійної адаптації, результат.

6. Формувальний експеримент підтвердив позитивний вплив організаційно-педагогічних умов на професійну адаптацію молодих вчителів до шкільного середовища, що сприяло: подоланню дидактичних труднощів у роботі молодого вчителя; удосконаленню вмінь і навичок учителів хімії і біології з розв'язування розрахункових і експериментальних задач; реалізації практичного аспекту програми (хімічний та біологічний експерименти); застосуванню на уроках хімії та біології електронних гіпермедіапідручників з хімії (8 – 9 класи) та біології (8 – 9 класи) з теми “Програмно-методичний комплекс навчального призначення для загальноосвітніх закладів”; позитивним змінам у стосунках з колегами і учнями; зменшенню кількості конфліктних ситуацій;

зростанню задоволеності роботою і професією. Кількість молодих учителів з високим рівнем сформованості професійної адаптації в ЕГ збільшилась в 7,54 раза, а з низьким зменшилась у 5,92 раза.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів аналізованої проблеми. Подальшого вивчення потребують питання участі молодих фахівців у інноваційній діяльності, використання ними нових освітніх технологій; реалізація міждисциплінарних підходів до процесів професійної адаптації молодих учителів.

Основні положення дисертації відображені у таких публікаціях:

1. Кухарчук Т. А. Від творчого вчителя – до творчого учня / Т. А. Кухарчук // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. – Вип. 6 / редкол. : І. А. Зязюн (голова) та ін. – Київ – Вінниця : ДОВ Вінниця, 2004. – С. 24 – 30.
2. Кухарчук Т. А. Педагогічна діагностика молодих учителів природничих дисциплін в системі післядипломної освіти / Т. А. Кухарчук // Педагогіка і психологія формування творчої особистості : проблеми і пошуки : зб. наук. пр. / редкол. : Т. І. Сущенко (відп. ред.) та ін. – Київ – Запоріжжя. – 2005. – Вип. 34. – 423 с.
3. Кухарчук Т. А. Реалізація творчого підходу до управління процесом організації роботи з молодими спеціалістами / Т. А. Кухарчук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія : Педагогіка. – 2005. – № 4. – С. 57 – 61.
4. Кухарчук Т. А. Робота з молодими вчителями щодо удосконалення хімічного експерименту / Т. А. Кухарчук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія : Педагогіка. – 2006. – № 6. – С. 190 – 195.
5. Кухарчук Т. А. Шляхи підвищення професійної майстерності молодих вчителів природничих дисциплін / Т. А. Кухарчук // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія : педагогіка і психологія. – Чернівці : Рута, 2005. – Вип. 289. – С. 126 – 132.
6. Кухарчук Т. А. Адаптація молодих вчителів природничих дисциплін до роботи в школі / Т. А. Кухарчук, Л. М. Романишина // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Вип. 8. – Серія : Педагогіка. Соціальна робота, 2005. – С. 78 – 81.
7. Кухарчук Т. А. Підходи до формування структури та змісту шкільної екологічної освіти у системі 12-річного навчання / Т. А. Кухарчук : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції “Шкільна екологічна освіта : її проблеми та шляхи розв’язання” (18-20 грудня 2001 року). – К. : Видавництво Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді, 2001. – С. 19 – 23.

8. Кухарчук Т. А. Творчий підхід до організації роботи з молодими вчителями / Т. А. Кухарчук : матеріали всеукраїнської науково-теоретичної конференції “Сучасні тенденції та перспективи розвитку освіти і науки у вищих навчальних закладах України” (12 травня 2006 року). – Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2006. – С. 42.
9. Кухарчук Т. А. Робочий зошит з хімії. 8 клас / Т. А. Кухарчук, О. І. Назарчук. – Рівне : Волинські обереги, 2002. – 100 с.
10. Кухарчук Т. А. Робочий зошит з хімії. 10 клас / Т. А. Кухарчук, Н. І. Гусарук. – Рівне : Волинські обереги, 2002. – 100 с.

АНОТАЦІЇ

Кухарчук Т. А. “Організаційно-педагогічні умови адаптації молодих вчителів природничих дисциплін до роботи в школі”. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2008.

У дисертації розглянуто питання професійної адаптації молодих учителів природничих дисциплін до роботи в школі. У результаті психолого-педагогічного аналізу літературних джерел уточнено поняття “професійна адаптація молодого вчителя природничих дисциплін”, сутність і зміст структурних компонентів адаптації (інтегративно-особистісний; регулювально-технологічний; предметно-діяльнісний; самоактуалізаційний). Виявлено та експериментально перевірено ефективність організаційно-педагогічних умов забезпечення успішної адаптації молодих учителів: спрямування педагогічної діяльності молодих вчителів на усвідомлення цілей адаптації; функціональне педагогічне управління адаптацією молодих учителів природничих дисциплін; реалізація особистісно-орієнтованого підходу до організації процесу адаптації, системність в організації професійної адаптації вчителів природничих дисциплін. Розроблено модель управління адаптацією молодих учителів до роботи в школі. Визначено критерії та показники адаптованості молодих вчителів до роботи в школі: професійні та індивідуально-психологічні.

Ключові слова: організаційно-педагогічні умови адаптації, компоненти і критерії адаптації, професійна адаптація, управління адаптацією, модель управління професійною адаптацією.

Кухарчук Т. А. “Организационно-педагогические условия адаптации молодых учителей биологических дисциплин к работе в школе”. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, Тернополь, 2008.

Диссертация посвящена исследованию проблемы адаптации молодых учителей к работе в школе. В результате психолого-педагогического анализа проблемы уточнены сущность, содержание и структурные компоненты адаптации молодых учителей: интегративно-личностный (определяет формирование системы профессионально важных качеств); регулирующе-технологический (характеризует освоение деятельностью на профессиональном уровне); предметно-деятельностный (отображает нормативно-предметный и предметно-творческий характер освоения профессиональной деятельности); самоактуализационный (обеспечивает постоянное стремление к преодолению новых личностных и деятельностных рубежей, стимулирует переход потенциальных способностей специалиста в реальные).

Осуществлен анализ современной практики адаптации молодых учителей к работе в школе. Определены критерии и показатели такого процесса: профессиональные (динамика успеваемости и дисциплины; продуктивное взаимодействие с учениками и их родителями; бесконфликтное, партнерское сотрудничество с коллегами; повышение профессионального мастерства, деловой, профессиональной и социальной активности; удовлетворение избранной профессией и собственной практической деятельностью) и индивидуально-психологические (устойчивая мотивация деятельности; отсутствие страха перед классом и учениками; психологический комфорт в педагогическом коллективе; рост уверенности в своих профессиональных возможностях и результатах деятельности; устойчивая трудоспособность; коррекция личных особенностей). Анализ научной литературы по теме исследования позволил избрать и экспериментально проверить эффективность организационно-педагогических условий обеспечения успешной адаптации молодых учителей: направленность педагогической деятельности молодых учителей на осознание целей адаптации; функциональное педагогическое управление адаптацией молодых учителей; личностно-ориентированный подход к организации процесса адаптации; системность в организации профессиональной адаптации учителей естественных дисциплин.

Разработанная модель управления адаптацией молодых учителей к работе в школе включает: цель, принципы, функции, направления методической работы, компоненты, особенности адаптации учителей биологических дисциплин, этапы обеспечения успешной адаптации, критерии и уровни адаптации, результат.

Формирующий эксперимент подтвердил действенность проведенной работы, что положительно сказалось на: преодолении дидактических трудностей в работе молодого учителя; усовершенствовании умений и навыков учителей химии и биологии по решению расчетных и экспериментальных задач; осуществлении практической программы (химический и

биологический эксперименты); применению на уроках химии и биологии электронных гипермедиаучебников по химии (8 – 9 классы) и биологии (8 – 9 классы) по теме: “Программно-методический комплекс учебного назначения для общеобразовательных заведений”; положительном изменении отношений между коллегами и учениками, уменьшении количества конфликтных ситуаций; повышении удовлетворенности работой и профессией.

Ключевые слова: организационно-педагогические условия адаптации, компоненты и критерии адаптации, профессиональная адаптация, управление адаптацией, модель управления профессиональной адаптацией.

Kukharchuk T.A. Organizational and Pedagogical Conditions of Natural Science Subjects Young Teacher Adaptation for Their Work at School.– Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Pedagogical Sciences, Specialty 13.00.04 – Theory and Methodology of Professional Pedagogical University. – Ternopil, 2008.

The thesis deals with the issue of natural subjects young teachers professional adaptation for their work at school. The analysis of psychological and pedagogical literary sources has yielded a more accurate definition of the notion “professional adaptation of a natural science subjects young teacher”, the essence and contents of structural components of adaptation (integrative and personal, regulating and technological, subject- and activity-oriented, self-actualizing). There has been revealed and experimentally verified the efficiency of the organizational and pedagogical conditions that ensure a successful adaptation of young teachers: direction of young teachers pedagogical activities towards the realization of adaptation aims, functional pedagogical management of the natural science subjects young teachers adaptation, realization of a personality-oriented approach towards the organization of the adaptation process, the system in the organization of the natural science teachers adaptation management for their work at school. The following criteria and characteristics of the young teachers adaptation for their work at school have been defined: professional, personal and psychological.

Key words: organization and pedagogical conditions adaptation, components and criteria adaptation, professional adaptation, adaptation management, the model of professional adaptation management.

Підписано до друку 10.12.2008 р. Формат 60x90/16.

Папір друк. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.

Наклад 100 прим. Зам. № 138

Редакційно-видавничий відділ
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
460027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2